

Kalocsa város a XVIII. század közepétől a XIX. század végéig közel 40 000 holdas határral rendelkezett. Maga a város a nagy kiterjedésű határ nyugati szögletében feküdt. Csaknem elérték a foktői és a bátyai földek. A kalocsaiak elsősorban kelet felé terjeszkedtek. Földjeik ebben az irányban messzire, az Őrjeg mocsaráig elnyúltak, sőt a mocsár egy része is kalocsai birtok volt.

Az újkori kalocsai határ a XVIII. század első felében fokozatosan megszerzett pusztákból, vagyis elpusztult középkori falvak határaiból alakult ki. A város középkori eredetű történelmi határa -- amely csaknem azonos a XX. századi megcsonkított határral -- nyugat-európaiasan kicsi volt. 4-5000 holdnál többet nem tett ki. Ehhez a kis területhez szerezték meg a kalocsaiak lépésről lépésre a várostól keletre eső elpusztult faluhatárokat egészen az Őrjegig. 1703-ban már használatukban volt a későbbi kalocsai határ déli része: Halom, Csertő, Mégy, Hillye és Drágszél puszta. Az északi pusztákat ekkor még Duna melléki falvak és Pataj birtokolta. Az 1760-as évekre a kalocsaiaké lett Negyven, Kisülés, Tény, Erek, Keserűtelek, Résztelek és Szakmár egy része is. Külső legelőként megszerezték az Őrjeg-széli Karácsont és Csornát.

A kalocsai határ soha nem alkotott egységes tömböt. Beleékelődtek idegen birtokok, mint pl. az ordasiak Malomér, az uszódiai Pálföldje, a foktőiek Köröm, Máriaháza, Nadasd és Kiskecskemégy pusztája.

A pusztákat kezdetben bérelték az érsekségtől a kalocsaiak. Évenként árendát fizettek értük. 1769--70-ben a Mária Terézia-féle úrbérezés idején azonban a korábbi bérletek valóságos városhatárokká váltak, mivel a kalocsai jobbágyok a belső határ kicsinysége miatt a pusztákon kapták meg telki földjeiket. Annak ellenére, hogy a puszták a város tényleges határává váltak, az emberek továbbra is számontartották határvonalait. Középkori falunevet őrző nevük is tovább élt. A kalocsai földeket és a földet birtokló parasztokat mindig pusztánként tagolva vették számba az összeírók.

A pusztából integrálódott határrészt, illetve annak külön pusztanévvel jelzett darabjait 1770 után is pusztaként emlegette a kalocsai ember. Még a XX. században is „pusztaiak”-nak nevezték a városiak és a Duna

melléki református „falusiak” a Homokmégyen, Szakmáron, Drágszélien, Csertón stb. lakókat. A szállásiak cifrázkodó viseletének és népművészetének egynemely jellegzetes elemét gyakran határozták meg a „pusztaias” jelzővel.

Az alföldi mezővárosokéhoz hasonlóan Kalocsa határának is megvolt a jellegzetes hármastagolódása. A város körüli földek képezték a belső határt, amely jórészt kertekből, nádasokból és a kezestartást szolgáló legelőkből állt. Ettől keletre húzódott a szállásföldek vagy puszták övezete. Ennek a vizekkel szabdaltnak a „hátas” részein termelték gabonájukat a kalocsai jobbágyok. Szállásépületeiket a legkiemelkedőbb pontokon csoportosan hozták létre. Ezzel megteremtették a Kárpát-medence egyik nevezetes településnéprajzi különlegességét. A harmadik övezetet az Őrjeg melletti Csorna és Karácson jelentette, amelyet a rideg jószág külső legelőjeként használtak. (Bővebben lásd: BÁRTH JÁNOS: A kalocsai szállások településnéprajza, Kalocsa, 1975.)

Alábbiakban annak a területnek az 1769-ben feljegyzett földrajzi neveit mutatjuk be, amely a második övezetet alkotta. Ma ez a föld nem tartozik Kalocsához, mivel a rajta kialakult szállások Negyven kivételével 1898. január 1-én elszakadtak anyavárosuktól. Napjainkban négy község: Homokmégy, Szakmár, Drágszél és Üregcsertő osztozik a területen. Mindebből következik, hogy a mai kalocsai határ, a tulajdonképpeni régi belső határ jellegzetes nevei, mint pl. a Ciglédi kertek, a Banya sziget, a Csajda, a Csilás palé stb. nem szerepelnek a lajstromban.

Az alább felsorolandó földrajzi neveket egy 1769-ben készített birtokösszeírás örökítette meg. A Kalocsai Érseki levéltárban fekvő összeírás egyike az úrbéri tabellát előkészítő ún. előzetes összeírásoknak. (KÉL. II. Összeírások. Kalocsa. Címe: Conscriptio Fundorum Intra et Extra Villanorum in Praediis Civitatis Colotzae Anno 1769.) Ebben a lajstromban a jobbágynevek nem a szokásnak megfelelően, a baloldali szélső oszlopban szerepelnek, hanem a füzet felső szélén a fejléc helyén. A baloldali szélső oszlopban birtokfajták és földrajzi nevek sorakoznak. A jobbágyok neve alatt számok állnak, jelezve hogy a szám vonalában balra feltüntetett határrészen mennyi földje van a szám fölött szereplő jobbágyoknak.

A birtokfajtákat és a határneveket feltüntető baloldali oszlop hármastagolású. Legfőképpen a házhelyek és kertek szerepelnek „in Város” és „in Szállás” megkülönböztetéssel. A kert vagy a házhely közelebbi földrajzi nevének nem jegyezték föl. Középpont a szántóföldek lehetséges előfordulási helyei

következnek. Innen, ebből a lajstromból származnak a közleményünkben felsorolt földrajzi nevek. Legalul a kaszálókra utaló felirat található, helynév feltüntetése nélkül, mivel a kaszálók vegyesen fordultak elő a szántókkal, és a lapok alján csak a területnagyságokat adták meg.

A kalocsai összeírások hagyományainak megfelelően a jobbágyokat, illetve birtokaikat pusztánként tagolva vették számba. Egy-egy puszta, illetve szállás esetenként több lapot is elfoglalt. Ilyenkor a lapok bal szélén a szántóterületek földrajzi neveinek felsorolása többször ismétlődik. A puszták szerinti tagolással függ össze, hogy egy-egy földrajzi név két vagy több puszta nevei között is előfordul. Az ilyen átfedés természetes, hiszen pl. a vízfolyások, palék nem álltak meg a puszták határvonalánál, hanem több puszta területén is áthaladtak.

Az összeírás alapszövege német. A magyar földrajzi neveket a német szövegből gyűjtöttük ki a feldolgozás során. A nevek általában ragozatlanok, néha azonban ragozottak. Figyelemre méltó, hogy a német szöveg kellős közepén is magyar ragot kaptak a magyar földrajzi nevek. Látszik, hogy az összeírók az élő beszéd megfogalmazásait vetették papírra. Előfordul a szántóterületek lajstromában olyan helymegjelölés is, amely tulajdonképpen nem „igazi” kiformalódott földrajzi név, hanem valamiféle „Hol?” kérdésre felelő helymeghatározás, pl. Godán Szállás alatt, Hidasson innen, stb.

A felsorolt földrajzi nevek egy része tükrözi a települési viszonyokat, illetve azok előzményeit. A faluszerűen csoportosult gazdasági telephelyek szállás-nak nevezett együtteseire utalnak azok a helynevek, amelyekben a szállás szó szinte a falu szinonimájaként szerepel, pl. Szállás mellett stb. A többször előforduló Templom kifejezés természetesen nem élő templomokra, hanem középkori templomromokra vonatkozott, amelyek közül hetet meg is örökített egy 1770 táján készült határtérkép. (KÉL. II. T. 194. -- Közölve: Bárth János i. m. 20. sz. térkép.) A Telek helynév itt középkori faluhelyet, a Temető pedig középkori vagy még régebbi temetőhelyet jelöl.

A földrajzi nevek közreadásánál betűhívésre törekedtünk. Ez vonatkozik a pusztanevekre és a pusztabeli helynevekre egyaránt. A betűhívés nem mindig volt könnyű feladat. Amikor ugyanis egy puszta birtokosai több oldalt foglaltak el a füzetben, vagyis amikor a helynevek több oldalon ismétlődtek, írásmódjuk rendszerint oldalanként eltérő képet mutatott. Ilyenkor a mai írásmódhoz legközelebb álló alakot vettük alapul. Esetenként zárójelben melléírtuk a többi változatot is. Különösen sok gondot okozott a szállás szó,

amelynek egy és két l-es változatai a következetesség legkisebb jele nélkül egymás mellett fordultak elő. Végül a két l-es változat mellett döntöttünk. A palé szó előfordult palé, pali, paly alakban egyaránt. Az élő nyelv és más korabeli források gyakorlatát követve a palé alakot tekintettük elsődlegesnek. Az esetenként i helyett írt y-t elhagytuk. Egységesen i-vel helyettesítettük.

A kalocsai puszták 1769-ben följegyzett földrajzi neveinek adattára

In praedio Drákszél: Kis Drága (Kis Drágán), Töltés, Temető, Székes, Réghi Szállás (Réghi Szállások), Miskei út (Miskei útnál), Organtza (Orgántzán túl), Barna háza, Kis Nyártó (Kis Nyárta), Zsombékos Palé (Zsombékos Pali), Zsombékos Palé hát, Szállás alatt, Homok, Két házi Domb, Öreg Székes, Határ völgy, Malom árok, Telek

Hille: Kossár Maratsika Szigetn, Szállás alatt, Mortsai Szigeth, Kováts Palé (Kovats Pali), Iványi Szigeth, Hoszu földek, Breszto, Iványi hát, Telek, Homok.

Homok Mégy: Matos Busakja, Telek, Goda hátja, Középső hát, Székes (Székessen), Hidas, Lomos fok, Erdő alatt, Pandúr hátja (Pandúr hátyya), Hillei Busak (Busák), Réghi Szállás, Homok, Szállás allya (Szállás alatt).

Alsó Mégy: Lamos foka, Fekete Rekettye, Erdő allya, Goda hátja, Telek, Pandur hátja, Székes.

Öreg Csertő: Malomér, Zsíros földek, Hidasson túl, Hidasson innen, Csákány hegy (Csákány hegyen), Szállás alatt, Borbás hátyya, Templom mellett, Gyomo hátyya (Gyomo hátyyán).

Kis Csertő: Malomér, Zsíros fok, Hidas, Csákány hegy, Szállás alatt, Borbás hátyya, Templom mellett, Gyomo hátyya, Goda.

Mácsai Szállás: Malom Ér, Zsíros fok, Szállás alatt, Goda hátyyán.

Halom: Godán, Szállás alatt, Gyűr Telek, Szekes.

Szadmár: Szállás alatt, Telek, Pap Telek, Körtvélfá melléke, Szadmári Szigeth, Ereki fok (Erdelifok), Zarka hát, Pusztá kutak, Mátyás Telek (Márgyás Telek, Mátgyas Telek), Berta Telek.

Felső Erek: Szállás mellett, Égett Szállás, Tisztás palé, Köles földek, Szilos kutak, Öreg Telek, Takács Ér, Kettős Határ.

Keserű Telek: Szállás alatt, Határ fok, Benedeki út mellett, Gyarmati Telek, Likár Széle, Fél Köteles, Körtvélfá, Csukás, Határ fok.

Rész Telek: Szállás alatt, Középső Tábla, Telek, Béró Verés, Ereki út.
Tény alias Gombolya: Szállás alatt, Hosszu Dülő (Hozó Dülő), Ereki út,
Telek, Árkos, Kocza Dülő (Koczo Dülő), Telek vel Róka Likaknál.
Negyven: Telek, Goda, Ruko Lik, Dura, Domja, Megye fok.

BÁRTH JÁNOS

ABDERA, RÁTÓT, PIRIPÓCS, HINTERWALDLER, KRAHWINKEL, HILLBILLY -- A MAGYAR
"MUCSA, MUCSAISÁG" ELŐZMÉNYEI, PÁRHUZAMAI

Nyelvünkben a fiktív földrajzi nevek egyike: Mucsá. Közel száz éve az elmaradottság, a parlagiasság jelképének számít. (TfSz. II, 971. p.)
"Mucsaiság" a művelődésben elmaradt, tájékozatlan, a parlagi (vidéki) emberre jellemző megnyilatkozás, észjárás, viselkedés. (A magyar nyelv értelmező szótára, V. 47. p.)

E szó használata egyértelműen a vidékiség - vidékiesség problémaköréhez kapcsolódik. Ez a jelenség, életérzés -- az egyenlőtlen fejlődés során -- az előrehaladottabb országokban előbb kikristályosodott, hamarabb felszínre került. Ezért nyelvhasználatukban előbb jelentek meg a magyar megfelelő nemzetközi párhuzamai. Csak később -- újságírói névadás révén, a magyarországi "vidéki" viszonyok jellegzetessé válásával -- formálódik meg, terjed el az általunk ismert, ma is használt szó, fiktív helynév.

Nem tagadhatók azonban bizonyos magyar előzmények, mégpedig a falucsúfolók, fiktív földrajzi helynevek között. Az előzményeket, párhuzamos jelentéstartalmakat a címben felsoroltak szerint tekintem át.

Abdera

Széchenyi naplójának szöveghű kiadásában 1823. február 16-i dátummal egy megjegyzés szerepel: "Abdera in allen Ecken." Ugyanezen év október 14-én pedig csak ennyi: "Abdera!" (VISZOTA GYULA szerk.: Gróf Széchenyi István naplói. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1926. II. kötet, 336. ill. 406. p.) Mindkét szövegrészt a legújabb kiadás fordításban adta vissza -- "Mucsá"-nak magyarítva --, holott az elnevezés később keletkezett!